

ББК 60.524.251+60.027+60.028,13
Т52
УДК 316.647.5+172.3

Рекомендовано до друку вченою радою університету,
протокол №1, від 31 серпня 2007 року.

За повного або часткового відтворення матеріалів цього
видання посилення на нього обов'язкове.

Висловлені у виданні думки належать виключно авторам.

Редакційна колегія:

В.О. Бакальчук

М.А. Козловець

В.С. Крисаченко

Л.І. Мазука

П.Ю. Саух (керівник)

Т52 **Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності:
Матеріали засідання "круглого столу" від 29 травня 2007 р. / За
заг. ред. П.Ю. Сауха – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. –
124 с.**

У виступах учасників "круглого столу" розглянуті філософські аспекти проблеми толерантності, історичні корені проблем полікультурності та формування якостей толерантності в умовах глобалізованого світу, механізми толерантного спілкування і взаємодії в контексті міжкультурної та внутрішньокультурної комунікацій, а також висвітлені різноманітні форми прояву толерантності та інтолерантності в соціокультурному просторі сучасного українського суспільства.

60.524.251+60.027+60.028,13

© Житомирський державний університет
імені Івана Франка

ЛИТВИНЕНКО Олександр Миколайович

провідний експерт політико-правових програм

Українського центру економічних і

політичних досліджень

імені Олександра Разумкова

Проблема релігійно-конфесійної толерантності в сучасній Україні

Толерантність у міжконфесійних відносинах стає традицією сучасної Європи. Як писав французький фахівець з соціології релігії Ж.-П. Віллем, "Сьогодні в Європі релігійний плюралізм визнано не лише на інституційному рівні, а й на рівні культури та менталітетів. Усе більша кількість осіб полишає ексклюзивістську точку зору, припускаючи не лише, що існують інші релігії, крім їхньої, а й те, що ці інші релігії мають свою правду.

На рівні суспільної свідомості це явище присутнє і в Україні. За результатами дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова у червні 2004 р., лише 9% наших співгромадян вважають, що істинною є лише та релігія, яку сповідують вони, або що не мають право на існування нетрадиційні для України релігії. Більшість визнає право на існування в Україні всіх релігій – як "різних шляхів до Бога" (24%) або таких, "які проголошують ідеали добра" (47%). Відносна більшість громадян (від 44% до 55%) вважають, що держава повинна ставитися однаково до різних церков, незалежно від того, чи є вони "традиційними" чи "нетрадиційними", "канонічними" чи "неканонічними", такими, що відіграли особливу роль в історії, культурі, формуванні національної самобутності українського народу і т.д. Останнє також свідчить про домінування в суспільній свідомості світської парадигми соціокультурного розвитку, в якій церкві відведена роль лише одного з чинників, можливо навіть, не найбільш авторитетного. Хоча 57% громадян засвідчили повну чи переважну довіру до церкви, і в цьому вона випереджає інші громадські та державні інститути, проте довіряють їй, як "інституту, що оберігає і виховує моральність людини і суспільства", лише 18%.

Вплив церкви на політичні погляди громадян також доволі низький – за результатами дослідження, проведеного тією ж соціологічною службою у серпні 2002 р., лише 5% визнали, що вони дослухаються до політичних думок та ідей, які пропагуються в їх релігійних організаціях. Вважати цей факт малозначущим з огляду на

те, що церква відокремлена від держави і релігійні організації не беруть прямої участі у політичних процесах, буде навряд чи коректним, адже досить відомими є факти, що свідчать про "компліментарність" та взаємну підтримку певних церков і політичних сил.

Однак безпосередньо міжконфесійні та міжцерковні відносини в Україні відзначаються значно меншою толерантністю, ніж та, що присутня щодо інших церков та конфесій у суспільній свідомості або, інакше кажучи, у поглядах пересічних громадян. Як цілком слушно зауважив С. Здіорук, "частина проблем у відносинах між церквами в Україні виникла з вини релігійних організацій, їхніх керівників, деякі з'явилися не без участі нецерковних сил – посадових осіб, впливових політиків, політичних партій і рухів, громадських організацій". Ілюстрацією до цієї думки можуть служити результати соціологічного дослідження за серпень 2002 р., за якими 47% громадян (в тому числі 44% віруючих) переконані, що причиною міжцерковних конфліктів є те, "що церковні ієрархи жадають влади", 32% – що конфлікти точаться головним чином навколо майна та будівель, а 17% – що конфлікти між церквами є суто політичними.

Враховуючи обмеженість обсягу даного матеріалу спробуємо коротко описати основні чинники, що негативно впливають на міжцерковні та державно-церковні відносини і перешкоджають їх врегулюванню в дусі взаємної толерантності сторін.

Першим і найбільш загальним чинником є високий рівень політизації міжконфесійних та міжцерковних проблем, оскільки більшість з них виникла саме внаслідок політичних змін і є відображенням певних внутрішньо- та зовнішньополітичних процесів. За таких умов самі церкви час від часу змушені прямо чи непрямо апелювати до політичних сил. Часто ці апеляції вуалюється посиленнями на канони, історичні прецеденти, зрештою – на думку "народу Божого", але в кінцевому підсумку вони бувають адресовані конкретним партіям, громадським організаціям, державним органам, які зі свого боку репрезентують цей "народ" і здатні реалізувати його "думку" в політичній чи адміністративній площині. Тому політики повинні мати тонкий слух та знання церковних реалій, щоб адекватно розуміти зміст і мету подібних апеляцій.

Другим чинником є, без перебільшення, скандальна ненормальність стану, в якому перебуває українське православ'я, й очевидна неможливість знайти вихід з цієї ситуації на церковно-

канонічних шляхах, без втручання держави та політичних сил.

Як відомо, православні церкви України мають діаметрально протилежний погляд на цей предмет: якщо УПЦ-КП закликає до створення єдиної помісної церкви і визнає провідну роль держави в досягненні цієї мети, то УПЦ заперечує необхідність автокефалії у видимій перспективі й досить різко реагує на спроби світських чинників сприяти її досягненню. Ставлення до цього питання УАПЦ є неоднозначним. Хоча 8 листопада 2000 р. у Стамбулі у Константинопольській патріархії делегації УПЦ-КП та УАПЦ підписали домовленість про створення змішаної комісії для вивчення шляхів досягнення церковної єдності, дехто з ієрархів УАПЦ пізніше її фактично дезавував.

Втім, позиція УПЦ-КП теж зазнала змін в цьому питанні. Можна сказати, що зараз для неї церковне об'єднання не є пріоритетом, оскільки, на думку її керівництва, вона вже має автокефалію, і справа лише за її визнанням іншими православними церквами.

Почасти така зміна поглядів пояснюється непослідовною політикою Константинопольського патріархату, на який певними силами в Україні покладалися великі надії в питанні здобуття канонічної автокефалії. Нині стало цілком очевидним, що його головною метою є зміцнення своїх позицій у Вселенському православ'ї, в чому його головним конкурентом виступає Московський патріархат. За цих обставин інтереси українського православ'я часто грали роль розмінної монети.

Третім чинником є висока залежність релігійної ситуації в Україні від іноземних впливів (про що частково йшлося вище), що зумовлюється підпорядкуванням найбільших церков – УПЦ та УГКЦ закордонним центрам. Тому завжди слід мати на увазі відносини між цими центрами, в яких часто фігурують посилення на українські церковні справи. Так, наприклад, головним приводом постійних відмов патріарха УПЦ Алексія II від зустрічі з папою римським виступають "утиски" православних греко-католиками в Галичині, дарма, що переважна більшість цих православних не має ніякого відношення до Московського патріархату. Однак більш значущим є вплив церковних метрополій на підвідомчі їм українські церкви. Можна із впевненістю припустити, що послідовна непоступливість УПЦ з питання об'єднання українських православних і фактичне зняття нею з порядку денного питання автокефалії є результатом не стільки її внутрішньої еволюції, скільки прямого впливу Московської патріархії.

До четвертого чинника можна віднести певну кореляцію між конфесійно-церковною на етнокультурною приналежністю віруючих, хоча роль цього фактора не є однозначною. Щодо УПЦ-КП, УГКЦ та УАПЦ ситуація виглядає досить ясною. Що стосується УПЦ, то, на думку авторитетних релігієзнавців вона фактично об'єднує три "церкви" – "церкву більшою чи меншою мірою дозрілих автокефалістів (Західний та Центральний регіони), звичну та єдино законну церкву для українців та росіян (Південний Схід, частина Центрального регіону), етнічну російську церкву (Крим, Новоросія, Донбас, російські парафії в Західній та Центральній Україні)". Така характеристика в цілому відповідає реальному стану речей.

П'ятим чинником є неоднаковий рівень внутрішньої дисципліни, зв'язку мирян, духовенства та ієрархії в різних церквах. Централізація управління є досить високою в УГКЦ, де діє загальнокатолицька традиція, та в УПЦ-КП, завдяки беззаперечним лідерським якостям патріарха Філарета. Однак, вже в УПЦ ситуація виглядає дещо іншою. Деякі її ієрархи почувають себе достатньо незалежно від свого предстоятеля і в багатьох випадках орієнтуються безпосередньо на Москву.

Крім того, досить незалежно почувають себе православні братства УПЦ, які виступають значно непримиреннішими і радикальнішими противниками автокефалії та створення в Україні єдиної помісної православної церкви, ніж інші представники цієї церкви (можливо, за винятком монастирів і деяких відомих єпископів).

Внаслідок цього дії одних представників церкви досить часто нівелювали зусилля інших, спрямовані якщо не на досягнення міжцерковного примирення, то хоча б на збільшення толерантності у відносинах між церквами.

Шостим чинником до 2005 р. була чітка орієнтація української влади, включно з Президентом, на одну церкву – УПЦ, що накладало відбиток на всі її ініціативи у релігійній площині – від колізій навколо запрошення до України папи римського до закликів щодо створення в Україні єдиної помісної православної церкви та робило державу завідомо неефективною як агента міжконфесійного та міжцерковного примирення. Нині ситуація дещо інша, але не принципово. З одного блоку, Президент України В. Ющенко виявив безсторонність у церковно-конфесійних питаннях і чітко задекларував свій намір сприяти створенню в Україні єдиної помісної церкви, з іншого, як і раніше, не видно системних дій влади в цьому напрямі, натомість були повторені

деякі програшні ходи попередньої влади.

Не надто втішно виглядають і позиції політичних партій, які, згідно зі змінами в Конституції від 8 грудня 2006 р., мають можливість брати безпосередню участь у формуванні законодавчої та виконавчої влади. Аналіз партійних передвиборних програм напередодні виборів 2006 р. показав, що конфесійні питання присутні у програмах 17 партій та блоків: "Більшість з них декларують необхідність міжконфесійного миру і гармонії. Водночас, у програмах шести політичних сил наголошується на підтримці канонічного православ'я (в одному випадку останнє конкретизується як УПЦ-МП), у трьох – пропагується об'єднання українських церков, в одній – визначається негативний вплив тоталітарних сект і необхідність ефективного законодавчого контролю над їх діяльністю".

Наведене вище дозволяє зробити певні висновки.

Побудова міжконфесійних та міжцерковних відносин в Україні на принципі взаємної толерантності має передумову в суспільній свідомості, яка, за цим критерієм, наближається до сучасних світоглядних стереотипів об'єднаної Європи.

Корені нетолерантності та конфліктності у згаданих відносинах полягають в історичній спадщині українських церков, амбіціях церковного керівництва, негативному впливі зовнішніх чинників у вигляді закордонних релігійних центрів та українських політичних сил. Українська влада, розуміючи важливість цієї проблеми, не виявила спроможності її розв'язати, частково через відсутність стратегії державно-церковних відносин, частково через політичну неоднорідність та різновекторність самої влади, яка, між іншим, перешкоджає розробці та узгодженню такої стратегії.